

LUCIAN

We know
books

BOIA

ISTORIE ȘI MIT
ÎN CONȘTIINȚA
ROMÂNEASCĂ

Ediție adăugită și ilustrată

HUMANITAS
BUCUREȘTI

<i>Nota editurii (2017)</i>	7
<i>Prefață la ediția a III-a</i>	9
<i>După trei ani (Introducere la ediția a II-a)</i>	19
<i>Introducere</i>	63
I. Istorie, ideologie, mitologie.....	69
Prima intrare în Europa – Naționalism și modernizare – Un mit național: Mihai Viteazul – Proiecte diferite, istorii diferite – Glorificarea trecutului – De la romantism la școala critică – Paradigma junimistă: detașarea de isto- rie – Reacția autohtonistă – Imposibila obiectivitate – Discursul comunist: faza antinațională – Discursul comunist: recuperarea trecutului – Discursul comunist: exacerbarea naționalistă	
II. Originile.....	165
Câteva principii – Vremea romanilor – Daci și romani: o sinteză dificilă – Dacii își iau revanșa – Lupta de clasă în Dacia – Momentul dacic al comunismului – Slavii, o pre- zență oscilantă – Națiunea: organism biologic sau comu- nitate socială?	
III. Continuitatea.....	220
Un paradox istoriografic: aria de formare a poporului român – La nord și la sud de Dunăre. Un posibil com- promis? – Consolidarea românității nord-dunărene – În anii comunismului: imperative ideologice și argumente	

arheologice – Statul românesc de-a lungul „mileniului
întunecat” – Concluzii: arheologie, lingvistică și politică

IV. Unitatea	252
Ardeleni, munteni, moldoveni... sau români? – Râurile și Carpații – Unitatea istorică: reflux și reelaborare – Comu- nismul: mitul unității la zenit – În căutarea sufletului românesc – O sinteză fluidă	
V. Românii și Ceilalți	292
„Cine-a îndrăgit străinii...” – Apărători ai Occidentului – Despărțirea de Est – Mitul francez – „Contra-mitul” german – Mitologie comunistă – Repere postrevoluțio- nare – Trei dosare sensibile: țiganii, maghiarii, evreii – Prietenii și adversarii: un joc istoric – Complot împotriva României – Tentativa imperială – Competiția drepturilor: națiuni, frontiere, minorități – A patra putere mondială – „Ceilalți” despre români	
VI. Principele ideal	358
Eroi și salvatori – Constituirea panteonului național – Tăie- rea boierilor: dosarul Ioan Vodă – „Cum nu vii tu, Țepeș doamne...” – Mitul dinastic – O a doua dinastie? – Mito- logie feminină. Regina Maria – Salvatori interbelici – Mitologie legionară – De la Bălcescu la Gheorghiu-Dej – De la Burebista la Ceaușescu	
VII. După 1989	437
Ruptură sau continuitate? – Întotdeauna uniți? – Meto- dologia uitării – Libertatea de a spune orice – Un moment care trebuie depășit: blocajul mitologic	
Încheiere	459
Note	463
Postfață la ediția aniversară (2017).....	483
Bibliografie	489
Indice de nume proprii	491

Povestea unei cărți

Doar această nouă introducere deosebește a doua ediție de cea dintâi. Ar fi fost multe de adăugat, poate de modificat sau de nuanțat. M-am gândit însă că textul trebuie să rămână așa cum a fost, așa cum am înțeles să-l alcătuiesc cu trei ani în urmă. Cu atât mai mult cu cât cartea a devenit aproape clasică; simt că în bună măsură nu-mi mai aparține. Contez, așadar, pe introducere pentru a spune ce mai am de spus, cu privire la carte, la istoria ei și la controversele istorico-culturale pe care le-a suscitată.

Eram convins, scriind-o, că mă expun la nenumărate atacuri. Le simțisem gustul puțin mai înainte, când publicasem, împreună cu studenții mei, la Editura Universității din București (într-un tiraj limitat), volumul *Mituri istorice românești*. Emisiunea militară „Pro Patria” (dispărută între timp) mi-a făcut atunci cinstea unui adevărat foileton, transmis la o oră de vârf pe programul național de televiziune: militari și civili s-au întrecut în a spune despre mine (în absența mea) lucruri nu dintre cele mai agreabile. Loveam, se pare, în bazele ideologiei naționale și ale identității românești (prin relativizarea unei istorii care, evident, nu putea fi decât una singură, și anume aceea pe care o „știau” acuzatorii mei). Nu ar mai fi fost decât un pas – și nu prea mare – până

la trădarea de patrie. Militarii se constituiau în instanță istoriografică: ce putea fi mai grăitor atât pentru starea confuză a democrației românești, cât și pentru disprețul profesionalismului? Unele gazete m-au tratat în termeni similari. Studenții au avut și ei parte de necazuri cu câțiva profesori (nu chiar spre lauda celor din urmă). Am constatat atunci ce înseamnă să te trezești singur într-o asemenea situație (o singură rătăcire pe care, recunosc, eu însumi o cultivasem). Adversarii sunt, de regulă, mai prompti decât susținătorii. Fapt este că nimeni nu mi-a sărit atunci în ajutor. Mărturisesc că nici eu nu mă așteptasem la un asemenea tapaj. Urmărisem țeluri pur profesionale, și nicidecum o publicitate ieftină sau scandalizarea opiniei publice. M-am autosurprins în flagrant delict de naivitate: ar fi trebuit să știu (asta era în fond teza pe care o susțineam!) că istoria nu are cum să se izoleze de societate, de ideologii și de politică. Cu atât mai bine: mi s-a oferit ocazia să verific, prin proprie experiență, gradul înalt de sensibilitate socială la istorie.

Viața rezervă surprize. Una dintre cele mai neașteptate – pentru mine – s-a dovedit excepționala primire de care s-a bucurat cartea, îndată după apariția ei în mai 1997. A devenit subiect predilect de discuție în mediile intelectuale. Au elogiat-o nume de primă mărime ale culturii românești. Se vede că răspundea unui orizont de așteptare. Ceva nu era în regulă cu istoria învățată generației de-a rândul. Dar ce anume? Îi revenea, firește, unui istoric să identifice capcanele ideologice ale reconstituirii trecutului. Vorbind despre istorie, oamenii vorbesc despre prezent, despre ei înșiși. Cartea ținea până la urmă chiar mai departe decât îmi fusese intenția. Nu doar istoria era în discuție, ci cultura românească în ansamblu și conștiința de sine a românilor. Dintre numeroasele recenzii, care nu încetau să scoată în evidență noutatea și necesitatea demersului, m-a impresionat articolul publicat

de Mircea Iorgulescu în revista *Dilema* (numărul din 15–21 august 1997), sub titlul „În sfârșit!”. Criticul repeta insistent aceste vorbe: „în sfârșit”. „În sfârșit – sublinia el – a apărut cel dintâi examen critic radical și sistematic al culturii române de astăzi.” Mai puțin entuziaști s-au arătat istoricii (cu unele excepții, îndeosebi printre cei tineri). Lesne de înțelese: perspectiva relativistă a istoriei, a unei istorii inevitabil privite din prezent și în imposibilitate de a se desprinde de mediul social și cultural care o produce, nu este de natură să-i încânte pe profesioniști: lor le place să creadă într-o istorie științifică și obiectivă (justificându-și astfel propriul statut profesional). Rămâne doar să se mai explice cum această istorie științifică și obiectivă este mereu altfel. Nu eu am relativizat istoria! Așa este ea; în ceea ce mă privește, nu fac decât s-o constat.

Curiozitatea cea mare a fost însă absența aproape totală a atacurilor (atât de frecvente cu puțin timp înainte). Cartea a beneficiat – nu știu dacă întru totul în avantajul ei – de foarte multe laude și prea puțin de o controversă pe măsură. Voci ostile s-au auzit timid și izolat, poate și în contextul unei replieri strategice generale în urma alegerilor din noiembrie 1996, care au îndepărtat naționalismul agresiv de pârgghiile puterii pe care le deținuse până atunci. Va veni oare o replică – întârziată – după alegerile din anul 2000? O asemenea politizare este însă ultimul lucru pe care îl doresc; am scris o carte onestă despre istorie, nu o carte partizană sau de conjunctură.

Succesul de critică s-a împletit cu un succes de public. Patru tiraje succesive și 9.000 de exemplare epuizate în doi ani (cifra considerabilă pe piața cărții în România) dovedesc că *Istorie și mit...* și-a făcut intrarea în „conștiința românească”. Mă bucură cariera cărții; rămâne să mă obișnuiesc (dar nu cred că voi reuși) cu inedita calitate de „persoană

publică“ pe care nu mi-am dorit-o și nu mi-o doresc. Acestor reticente li se datorează și rarele mele apariții la televiziune. Ce bine ar fi dacă s-ar putea despărți cartea de autor!

Demitizare?

Nu mie îmi revine să apreciez în ce măsură *Istorie și mit...* a avut un rol declanșator. Îmi place să cred că nu am scris degeaba și că cel puțin unele dintre noile abordări istorico-culturale ale ultimilor doi-trei ani i se datorează direct sau indirect. Am pus poate capăt unei stări de inocență și am ridicat întrebări care nu mai pot fi ocolite.

Urmăresc cu interes și adesea cu mirare cariera cuvântului *mit*, rareori rostit înainte de 1997, care, de pe coperta cărții mele, a ajuns repede la modă, cu tendința unei adevărate inflații și a unei pronunțate lipse de scrupule în utilizarea lui. Demitizatorii sunt în plină activitate; li se opun, nu mai puțin activi și vehemenți, susținătorii mitologiei naționale, în viziunea cărora miturile exprimă esența noastră românească, drept care nu avem voie să ne atingem de ele. Interesantă această nouă linie de apărare. Mai sunt, desigur, și susținători intransigenți ai unei istoriografii românești fără prihană, unde totul e adevărat și nimic mitificat. Spiritele mai subtile nu contestă însă existența unei doze de mitologie. Spun doar atât: că nu este bine să o demolăm! Atitudine care deja nu mai este științifică, ci aproape mistică.

„Vânătoarea de mituri – scrie o autoritate culturală ca Eugen Simion, președinte al Academiei Române – este o acțiune primejdioasă pentru că miturile fac parte din identitatea culturală a națiunii.“¹ Să înțelegem că n-avem nevoie de istorici inteligenți („patriotismul“ fiind suficient)? Pentru ca lucrurile să se încurce de-a binelea, se alunecă ușor de la „mitificare“ la „mistificare“ și invers. Eugen Simion îmi

rezumă argumentația într-un spirit pe care nu mi-l recunosc: „Pe scurt, istoria românilor ar fi fost abuziv mitizată și, prin mitizare, mistificată. E cazul de a o demistifica și de a o judeca cu luciditate...”

Să facem totuși distincția între cuvinte și concepte. Mistificarea este un procedeu grosolan (chiar dacă nu lipsit de eficiență), care nu are nimic de-a face cu substanța subtilă a miturilor. Mistificarea înseamnă minciună, înșelătorie, dezinformare voită, iar mitul este cu totul altceva, definind sau ilustrând o mare credință care îi animă pe oameni. Se poate, desigur, mistifica pe fondul unor anume mituri (profitându-se de ceea ce oamenilor le place să creadă, de prejudecățile, de speranțele și de iluziile lor), dar confuzia nu este permisă. Eu, unul, în orice caz, nu-mi pierd vremea vânând minciuni, încerc să deslușesc marile tendințe mitice, inerente sufletului uman și conștiinței comunităților.

Nimeni dintre cei care au scris în ultimii ani despre mituri, demitificări și demistificări nu mi-a cerut părerea (și nici nu era cazul să o facă). Nu sunt și nu aspir să fiu șef de școală. Sunt responsabil exclusiv pentru scrisul meu și ideile mele. Așa încât simt nevoia să fac cel puțin două precizări.

Mai întâi, adaptarea, deformarea și mitificarea istoriei se înscriu într-o tipologie universală. S-a putut crede că aș fi identificat-o anume la români! Drept care unii s-au mâniat foarte (cum pot fi românii tratați cu o asemenea lipsă de respect?!), iar alții s-au bucurat (bine că, în sfârșit, li se arată românilor greșelile făcute și drumul cel drept). Ar trebui și unii, și alții să se întristeze și să se bucure mai puțin. Nu doar românii tratează astfel istoria, ci toată lumea. De aceea, pentru a evita orice confuzie și a duce gândul până la capăt, până la maxima generalizare, am publicat, un an după *Istorie și mit...*, eseul *Jocul cu trecutul: Istoria între adevăr și ficțiune*. Cele două cărți ar câștiga citite împreună, poate chiar în ordinea inversă a apariției lor.

În al doilea rând, nu-mi amintesc să fi folosit conceptul de demitificare. Vreau să fiu bine înțeles: nu am pornit un război împotriva miturilor. Mă ocup de multă vreme de imaginar (și nu numai, și nici în primul rând, de imaginarul istoriei românești), și știu prea bine că nu se poate trăi în afara imaginarii și a mitologiei. De aceea omul este om și nu este animal sau robot. Nu am propus nici un moment anularea miturilor, ci pur și simplu interpretarea lor istorică. Știu că nu se poate trăi fără mituri, dar nici eu, ca istoric, nu-mi justific existența fără să încerc să le înțeleg. Se va spune că un mit interpretat se fisurează, se năruie. Așa o fi, dar atunci ce ar trebui să fac: să nu mai interpretez? Încă o dată, vrem o istorie inteligentă, sau (mă exprim eufemistic) neinteligentă? Și chiar nu suntem capabili să privim în același timp din două unghiuri, și „poetic“, și rațional? Trebuie să sacrificăm inteligența numai pentru a salva poezia? Nu le putem salva pe amândouă?

Într-un articol intitulat „O jucărie la modă: demitizarea“², criticul Alex Ștefănescu face un rechizitoriu cercetării raționale a miturilor, punând, se înțelege, tentativele demitizatoare sub semnul metodei mele („Istoricul Lucian Boia a dobândit rapid notorietate supunând unei analize lucide, duse până la cinism, mituri ale istoriei“). Argumentul este că nu le putem răpi oamenilor iluziile. Îl îndemn să se liniștească: nimeni nu va reuși vreodată să le răpească oamenilor iluziile! Și dragostea este iluzie, explică Alex Ștefănescu, de ce să nu o acceptăm ca atare? Firește că o acceptăm – și încă cum! –, dar crede autorul articolului că partea fiziologică și psihologică a atracției dintre sexe ar trebui ignorată? Rupte paginile din manualul de anatomie? Aruncate la coș cărțile lui Freud? La fel ar sta lucrurile, după Alex Ștefănescu, și cu „unitatea milenară“ a românilor: chiar dacă nu a existat în fapt, ea există pentru noi, și e de ajuns. Și atunci ce să facă

istoricii: să mintă cu bună știință, numai ca să nu-i trezească pe români din visul lor frumos? Nu împărtășesc intoleranța demitizatorilor față de mituri, dar nu înțeleg nici intoleranța antidemitizatorilor față de un demers științific cu totul firesc.

Eminescu

Spiritele s-au încins, până la incandescență, în jurul lui Eminescu. Într-adevăr, nici unul dintre miturile românești nu depășește încărcătura emoțională a mitului eminescian. Poetul național nu este perceput doar ca poet de valoare inegalabilă (ceea ce deja înseamnă enorm), ci ca simbol al națiunii române, expresie concentrată, supremă, a românismului. Nu are rost să mai spun (sau totuși are?) că nu așa a fost văzut în timpul vieții lui și poate nu va mai fi văzut așa la un moment dat. Mitul a fost creația momentului 1900 și, ca orice mit, a procedat la o transfigurare, care poate sau nu să mai corespundă sensibilității de azi ori de mâine. În jurul lui Eminescu se desfășoară un joc cam pueril și cu siguranță nedrept. Unii îi caută tot felul de cusururi, intelectuale și chiar fizice, în timp ce alții nu acceptă să coboare nici cu o treaptă din înălțimea mitului și vor să ne convingă că n-avem voie să ne despărțim de Eminescu.³ Mi-am exprimat punctul de vedere într-un interviu acordat revistei *Sud-Est* (nr. 1-2/1999) din Chișinău; poate nu este inutil să reproduc pasajul respectiv:

„În ce-l privește pe Eminescu, aici sunt două aspecte. Este poetul Eminescu și Eminescu-ideologul. Mulți dintre cei care se revoltă de «atacurile» împotriva lui Eminescu nu sunt admiratori ai poeziei, ci ai ideologiei sale. O ideologie autohtonistă și xenofobă. De fapt, Eminescu nu are nici o vină. El nu a fost propriu-zis un ideolog. Avea dreptul să aibă orice idei, care trebuie raportate oricum la contextul cultural

Mihai Eminescu în diverse reprezentări: carte poștală și timbru din 1950, cu prilejul comemorării a 100 de ani de la nașterea poetului, timbru poștal cu chipul lui Eminescu la 19 ani, în reprezentarea care a făcut carieră, și coliață comemorativă emisă de Poșta Republicii Moldova la 150 de ani de la nașterea poetului.

Bancnota actuală de 500 de lei cu chipul lui Mihai Eminescu.

și politic al epocii sale, nu glorificate sau condamnate din perspectiva sfârșitului nostru de secol. Ca ideolog, Eminescu a fost «descoperit» de valul naționalist de după 1900. Iar acum este promovat tot de naționaliști. Este o manipulare: așa a spus poetul național, înseamnă că acesta este adevărul absolut, trebuie să ne închinăm cu toții. Pe de altă parte, este poezia lui Eminescu, care nu are nevoie de ideologie pentru a fi admirată. Rămâne însă de văzut ce va aduce viitorul. Eu sunt un mare admirator al lui Eminescu, Eminescu-poetul, nu ideologul. Cred că îi simt poezia, îi știu o mulțime de versuri pe dinafară. Mă întreb însă uneori dacă nu reprezintă ultima generație care îl mai gustă într-adevăr pe Eminescu. Gusturile evoluează. În ziua când tinerii nu-l vor mai recita sub clar de lună (poate că deja nu-l mai recită), Eminescu va rămâne un mare nume în istoria literaturii române, dar nu va mai fi printre noi. E stupid să spunem că nu are voie să fie așa. Va fi cum va fi. În mod paradoxal, s-ar putea ca Eminescu-ideologul să reziste mai bine în timp decât Eminescu-poetul; se vor găsi mereu naționaliști care să-l folosească drept stindard.“

Tentația de a vedea lucrurile în alb-negru nu este o înclinare specific românească. Genul acesta de polarizare aparține imaginarului în genere. Dar, cu cât o societate este mai conflictuală – cazul societății românești de astăzi –, cu atât soluțiile extreme, lipsite de nuanțe, riscă să fie mai prezente. Perioada interbelică și anii comunismului – așadar istoria recentă, în raport cu care interesele și opțiunile ideologice se manifestă nemijlocit – beneficiază din plin de asemenea aprecieri contradictorii, constituindu-se în modele mitologice obsesiv invocate.

Discuția este nesfârșită cu privire la anii dintre cele două războaie mondiale.⁴ Vârsta de aur a României, a culturii românești, a democrației românești? Sau, dimpotrivă, o societate care, dincolo de fațadă, ascunde o serioasă rămânere în urmă și tot felul de derive în raport cu principiile democratice? Judecățile opuse sunt drepte și nedrepte în același timp. România de atunci a fost România de atunci. Lumea de atunci – pretutindeni – nu mai este lumea de astăzi. România interbelică – cu toate cele bune și rele ale ei – nu mai poate fi un model util. Dar și criticile excesiv de severe depășesc măsura. Ele definesc opțiuni prezente, păcătuiesc tocmai prin lipsa simțului istoric. Deficitul de democrație, naționalismul sau antisemitismul caracterizează epoca în genere, nu în particular România, și nu este echitabil să judecăm asemenea disfuncționalități sau atitudini exclusiv în raport cu normele actuale (și ele mai curând ideale decât efective). România din epocă era o societate contradictorie: pe de o parte, o elită de factură europeană (deși nu complet lipsită de prejudecăți și reflexe autohtone) și un cadru instituțional și cultural modern; pe de altă parte, o incontestabilă întârziere istorică în straturile profunde ale țării, în ciuda